

PEDAQOJİ PSIXOLOGIYA
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY

TƏLİM FƏALİYYƏTİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASI
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mətanət Fariz qızı Həsənova

Azərbaycan Dillər Universitetinin baş müəllimi

ORCID: 0000-0003-4998-6895

E-mail: metaneth2@gmail.com

Açar sözlər: tələbə, şəxsiyyət, təlim, idrak, şəxsiyyət.

Ключевые слова: ученик, личность, обучение, познание, личность.

Key words: student, personality, teaching, cognition, personality.

Şəxsiyyət psixologiyasının mühüm kateqoriyalarından biridir. Psixologiya elm kimi yarandığı dövrdən başlayaraq şəxsiyyət problemi daim onun diqqət mərkəzindədir. Məlum olduğu kimi, cəmiyyətin bütün sahələrində: iqtisadiyyat, texnologiya və elmi-texniki mühitdə baş verən dəyişikliklər ciddi şəkildə şəxsiyyətin strukturuna nüfuz edərək onda yeni tələbatlar, dəyərlər, maraqlar yaradır.

Tələbəklik dövrünün başlanması ilə əlaqədar olaraq təlim fənnlərini bir müəllim deyil, bir neçə müəllim tədris edir. Ona görə də tələbələrin təlimi əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşir. Müəllimlərin hər birinin özünəməxsus tələb və münasibət üsulunun, peşə səriştəsinin olması gəncin təlimə, müəllimlərə və təlim fəaliyyətinə münasibətinin formalaşmasına mühüm təsir edir. Onlar elmi dərəcəli müəllimləri müxtəlif əlamətlərə görə müqayisə etməyə və qiymətləndirməyə başlayırlar. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, tələbələr müəllimləri qiymətləndirərkən təlimin keyfiyyətinə xüsusi diqqət yetirirlər. Onlar üçün müəllimin münasibəti çox əhəmiyyətlidir.

Müasir psixologiyada ünsiyyət tələbatına psixi inkişafın əsas və hərəkətverici qüvvəsi kimi xüsusi əhəmiyyət verilir. Tələbəklik dövründə həmyaşad uşaqların münasibətləri mürəkkəbləşir, çoxcəhətli və məzmunlu olur. Tələbə yaxınlıq dərəcəsinə görə yoldaşın 3 tipini fərqləndirir: a) sadəcə olaraq yoldaş; b) yaxın yoldaş; c) dost. Tələbə yoldaşla bir, yaxın yoldaşla və ya dostla başqa tipli münasibətlərə girir (1, s.134).

Tələbə əvvəlcə təlim fəaliyyətinin icrası ilə bağlı olan keyfiyyətləri, sonra başqa adamlara münasibətləri ifadə edən keyfiyyətləri, sonra özünə münasibəti ifadə edən keyfiyyətləri və şəxsiyyətin çoxcəhətli münasibətlərini ifadə edən mürəkkəb sintetik keyfiyyətləri dərk etməyə başlayır. O, öz davranış və xüsusiyyətlərini dərk etdikcə, onda özünütərbiyə tələbatı yaranır.

Birgə fəaliyyət özündə informasiya mübadiləsini, vahid qarşılıqlı fəaliyyət strategiyasını, digər insanın qəbul olunması və başa düşülməsini birləşdirən prosesdir. Birgə fəaliyyət, eyni zamanda, tələbənin fəaliyyətə daxil olduğu ictimai münasibətlərin xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşir. Bu prosesin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tərəflər bir-birilə ortaq mövqə taparaq, bir-birini başa düşməyə çalışır, əlaqələr qurur, informasiya mübadiləsi aparır, nəhayət, birgə fəaliyyət göstərir.

Bununla yanaşı, tələbələrin birgə fəaliyyəti onların müstəqil həyata başlamağa, layiqli mövqe tutmağa, bunun üçün özünün psixoloji struktur və keyfiyyətlərini formalaşdırmağa yönəltdiyi mürəkkəb, çoxcəhətli psixoloji aktdır.

Deyilənlərdən belə aydın olur ki, tələbələrin birgə fəaliyyətinin təşkili onların şəxsiyyətinin potensial imkanlarının inkişafı və dərk olunması baxımından diqqət mərkəzində saxlanılmalı olan məsələdir. Ona görə də psixologiyada bu problemə çoxsaylı tədqiqatlar həsr edilmişdir. Bununla bağlı olaraq xüsusilə İ.S.Kon, İ.A.Zimnyaya, Q.M.Andreyeva, A.A.Rean və b. və b. tədqiqatları diqqəti cəlb edir. Bu tədqiqatlardan görüldüyü kimi, insanın subyekt olaraq özünü və başqalarını dərk etməsi fəaliyyət və ünsiyyət prosesində baş verir. Birgə fəaliyyətdə özü və başqaları haqqında formalaşan obrazlar, anlayışlar onun davranışının nizamlayıcısı kimi çıxış edir. Həmin obrazlar və anlayışlar dərk etməli olduğu insanlara münasibətdə özünün motivlərini, ünsiyyət qaydalarını nizamlama funksiyalarını yerinə yetirir. Belə motivlər şəxsiyyətin ümumiləşmiş kommunikativ xüsusiyyətlərinin formalaşmasına aparıb çıxarır.

L.S.Vıqotski mədəniyyəti şəxsiyyət və onun yerinə yetirdiyi fəaliyyətin mühüm əlaqələndirici tərəfi hesab edir. Təhsil prosesində tələbələrdə ümumi və əsas mədəniyyət yaranır. Bu mədəniyyətin formalaşması üçün vacib səriştə və bacarıqlar aşılır. Bu səriştənin yaranması üçün müəyyən hazırlıq keçmək, vərdiş və bacarıqlara sahib olmaq tələb olunur. Göstərilən komponentlər məhz tələbələrin təmsil olunduqları sosial mühit - universitet mühitində və onların birgə (mədəni) əlaqələrində həyata keçirilir. Ünsiyyət mədəniyyəti formaları bir sıra şərtlərlə əlaqələndirilir:

- Motivasiya-dəyər şərtləri. Buraya təlim fəaliyyəti zamanı özünüreallaşdırma sferasına aid olan keyfiyyətlər, normalar aiddir.

- Koqnitiv şərtlər. Təlim fəaliyyətində formalaşdırılan keyfiyyətlər bu qrupa aid edilir. Hər bir tələbədə zəruri olunan koqnitiv imkanlar son nəticədə koqnitiv stilin formalaşmasına kömək edir.

- Emosional şərtlər. Mədəniyyətə yiyələnmə prosesində tələbələrin yaşadqlarla münasibətlərində emosional əlaqələr onun ölçü metodu kimi konkretləşir.

- Fəaliyyət şərtləri. Tələbələrdə ümumi bacarıq, təcrübə, müxtəlif situasiyalarda qərar qəbul etmək. Bu daha geniş sahələri əhatə edir:

- ümumi: tədris, refleksiv, kommunikativ bacarıqlar;

- texnoloji bacarıqları;

- müstəqil olaraq müxtəlif sosial situasiyalarda bilikləri səmərəli tətbiq etmə;

- bilikləri kombine etmək və yeni həll yolu tapmaq;

- prosesi nizamlamaq və qiymətləndirmək;

- öz davranışını dəyərləndirərək tənziqləmək;

- özünüinkiaf və özünükamilləşdirmə xətti üzrə perspektivləri müəyyənləşdirmək və reallaşdırmaq;

- özünün fərdi stilini yaratmaq (2, s.125).

Tələbələrin seçdiyi peşə haqqında təsəvvürləri nə qədər müəyyən və sabit olsa, onda biliklərə də bir o qədər tez differensial münasibət yaranır. Tələbələr vaxtlarının çoxunu ixtisas fənlərinə sərf edir, bu sahədə elmi-kütləvi və xüsusi ədəbiyyat oxumağa, kurslara getməyə başlayırlar. Peşə niyyəti və mənlilik şüurunun formalaşması ilə əlaqədar olaraq tələbəlik dövründə

təlimin yeni motivləri əmələ gəlir. Müəllim onlara düzgün istiqamət vermək və inkişaf etdirmək üçün dərstdə əməkdaşlıq şəraiti yaratmalı, frontal işi qrupla və fərdi işlə əlaqələndirməlidir.

Təlim fəaliyyəti məqsədəuyğun, mütəşəkkil və planlı öyrənmə prosesidir. Təlim prosesində məktəblilər nəyi mənimsəməyi, nəyə daha çox əhəmiyyət vermək lazım gəldiyini müəyyənləşdirir, məqsədəuyğun fəaliyyət göstərir, safi çürükdən, düzü əyrindən, yaxşını pisdən ayırır və yadda saxlayır. Təlim prosesində müəllimlə tələbə arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Aparılan psixoloji tədqiqatlar sübut edir ki, təlim prosesinin məzmununu dəyişməklə psixikanın inkişafını da dəyişmək olar. P.Y.Qalperin, D.B.Elkonin, V.V.Davidov, Ə.S.Bayramov və başqalarının tədqiqatlarından məlum olur ki, təlim prosesində müxtəlif əlverişli vasitələrdən istifadə etdikdə, gənclərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək olar.

Gənclik dövrü təlimin bu və ya digər növünə yiyələnmək üçün zəruri olan həssaslıq və yüksək qavrama qabiliyyəti kimi keyfiyyətlərlə diqqəti cəlb edir. Gənc təlim fəaliyyətinin bütün növlərini dərk etməyə, seminar və mühazirələr zamanı müstəqil iş formalarını həyata keçirməyə hazır və qadir olur, dərskənənər vaxtlarda öz idrak fəaliyyətini tənzim etmək imkanına yiyələnir. Təlim prosesi gəncin yaş morfo-funksional imkanlarını nəzərə almaqla həyata keçirilir (3, s.48).

Gənclik yaş dövründə tələbənin təlim fəaliyyətində meydana çıxan yeni cəhətlərdən ən mühümü müstəqilliyin inkişafı ilə bağlıdır. Nəinki yeni materialların, hətta bilik sahələrinin müstəqil surətdə mənimsənilməsi – təlim fəaliyyətinin nisbətən yüksək səviyyəsinin təşəkkülü bu dövrə təsadüf edir. Tələbə təlim fəaliyyətinin mənasını özünütəhsil fəaliyyəti kimi dərk etməyə başlayır ki, bu da öz əksini onun müstəqillik sahəsinin genişlənməsində tapır.

Tələbənin təlim fəaliyyəti sahəsində müstəqilliyinin genişlənməsi yaşlılıq hissəsinin təlim fəaliyyətində təzahür etdiyini göstərir.

Tələbənin təlimə münasibəti tədricən dəyişir. Onun təlim motivlərində ictimai idrak və şəxsi motivlər vəhdət təşkil edir. Tədqiqatlar göstərir ki, müasir tələbələrin təlim motivlərində özünü-təsdiq etmə, özünütəkmilləşdirmə meylləri xüsusi yer tutur. 40-50-ci illərin tələbələri təlim motivlərini izah edərkən belə cavablar verirdilər. “Ona görə oxuyuram ki, vətənə lazım olum”, “Mən gələcəkdə əsil adam olmaq üçün yaxşı oxumalıyam”, “Oxumaq bizim ölkə qarşısında vəzifəmizdir”. Müasir gənclər isə eyni suala belə cavab verirlər: “Heç kəsdən geri qalmaq istəmirəm”, “Qiymətin nə qədər yaxşı olsa, özünü bir o qədər inamlı və sakit hiss edirsən”. Bir çox alimlər qeyd edirlər ki, 30-40 il bundan əvvəl gənc özünə cəmiyyətin bir hissəsi kimi baxırdı, onun mənafeyini öz mənafeyindən üstün tuturdu, müasir gənc üçün əsas sərvət onun özüdür. Buna görə də onun təlim motivlərindən birinci yeri özünü inkişaf, özünüreallaşdırma cəhdi tutur.

Tələbəlik dövründə gənclər təlimin əhəmiyyətini və zəruriliyini əsasən dərk edirlər. Lakin təlim onlardan hər birinin həyatında eyni dərəcədə böyük yer tutmur.

Gənclik dövründə ünsiyyət fəaliyyəti xüsusi mənə kəsb edir. Gənc üçün 80 dəqiqəlik dərslər sadəcə olaraq təlim işi deyil, həm də öz yoldaşları və müəllimlə ünsiyyət situasiyasıdır. Biliklərin mənimsənilməsi prosesində gənclərin həyat təcrübəsi zənginləşir, dünyagörüşü genişlənir, maraqları formalaşır inkişaf edir. Tələbənin maraqlarında genişlik, dərinlik, məzmunluluq kimi yeni keyfiyyətlər yaranır. Oxucu maraqları xüsusi yer tutmağa başlayır. Tələbə özünün nəinki asudə vaxtını, həm də dərslərini hazırlamaq üçün zəruri olan vaxtını sevdiyi məşğələyə sərf edir, onu maraqlandıran jurnal və kitabları, lazım olan material və alətləri axtarıb tapır,

kitabxanaya, sərgilərə və muzeylərə getməyə başlayır. Müəyyən biliklərin özünü təhsil yolu əldə edilməsi tələbənin maraq və fəaliyyətinin inkişafında çox mühüm yer tutur.

Problemin aktuallığı. Tələbələrin təlim fəaliyyətinin forma və xarakter etibarilə dəyişilməsi şəxsiyyətin inkişafına da təsir edir. Problemin aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də tədris prosesində informasiya yükünün artması ilə bağlı olaraq fəaliyyətin bütün növlərində köklü dəyişmələrin aparılması zərurətindən irəli gəlir. Bu baxımdan hazırda ali məktəbdə tələbələrin təlim fəaliyyətinə yeni ölçülərlə yanaşılır. Mövcud şəraitdə onların təlim fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini və inkişaf imkanlarını öyrənmədən bu işi həyata keçirmək çətindir. Tələbələrdə təlim fəaliyyətinin inkişaf dinamikasının öyrənilməsi həmin yaş dövründə yaşla bağlı dəyişmələrin konkret psixoloji mexanizmini açmağa, psixi sağlamlığın konturlarını cızmağa geniş imkanlar yaradır. Bu isə son nəticədə tələbəlik dövründə şəxsiyyətin inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənməyə imkan verir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə təlim prosesində tələbə şəxsiyyətinin formalaşması istiqamətləri öz əksini tapmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən tədris materialı kimi istifadə oluna bilər. Gənc tədqiqatçılar, magistrantlar yararlı bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Проблема субъекта в психологической науке. Ред.: А.В.Брушлинский, М.И. Воловикова, В.Н.Дружинин, М.: Академический Проект, 2000, 320 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991, 480 с.
3. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. М.: Мос.Унив.1981, 494 с.
4. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı: Qapp-poliqraf, 2003, 345 s.
5. Əmrahlı L.Ş. Şəxsiyyət və cəmiyyət. Bakı: MBM, 2007, 206 s.

М.Ф.Гасанова

Особенности формирования личности студентов в учебной деятельности Резюме

В статье рассматривается развитие личности, которое является одной из важных категорий психологии. В статье рассматриваются особенности развития личности в студенческий период. Поскольку основной деятельностью студента является учебная деятельность, развитие личности исследовалось именно с этого аспекта. В статье отражены исследования отечественных и зарубежных психологов по данной проблеме. В статье проанализированы теоретические данные об особенностях учебной деятельности студентов, исследована мотивация учебной деятельности студентов, факторы, определяющие учебную деятельность в студенческий период.

M.F. Hasanova**Characteristics of personality formation of students in educational processes
Summary**

The article consider personality development, which is one of the important categories of psychology. The article examines the characteristics of personality development during the student period. Since the main activity of the student is learning activity, the development of personality was investigated from this aspect. The research of local and foreign psychologists on the problem is reflected in the article. In the article, the theoretical data on the characteristics of the students' learning activities were analyzed, the motivation of the students' learning activities, the factors determining the learning activities during the student period were investigated.

Redaksiyaya daxil olub: 03.09.2024